

АРХЕОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ УТВРЂЕЊА ЈЕРИНИН ГРАД – БРАНГОВИЋ КОД ВАЉЕВА 2011. ГОДИНЕ

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE FORTRESS
JERININ GRAD – BRANGOVIĆ NEAR VALJEVO IN 2011

Радивоје Арсић, Завод за заштиту споменика културе Ваљево

Апстракт: Године 2011. истражено је укупно око 200m². Сондом која је означена бројем 4, у потпуности је истражена кула 4 и део западног бедема. Унутар куле документована је сложена стратиграфија важна за датовање настанка утврђења и дефинисање фаза живота у њему. Утврђење је подигнуто вероватно средином III века. У непрестаном континуитету са 2 разарања живи до краја VI или почетком VII века. До поновне обнове живота дошло је око X века.

Кључне речи: западна Србија, река Градац, ваљевски крај, утврђење, кула, црква, позна антика, рановизантијски период.

Abstract: In the year of 2011 a total area of 200m² was covered by research. The tower no. 4 and part of the western wall were completely investigated by the trench labelled no. 4. In the interior of the tower a complex stratigraphic sequence was documented, important for precise dating of the origin of the fortress and defining the different phases of occupation in it. The fortress is most likely built in the mid- III century. It lived continuously, with two episodes of destruction, until the end of VI or early VII century. It was re-occupied in the X century.

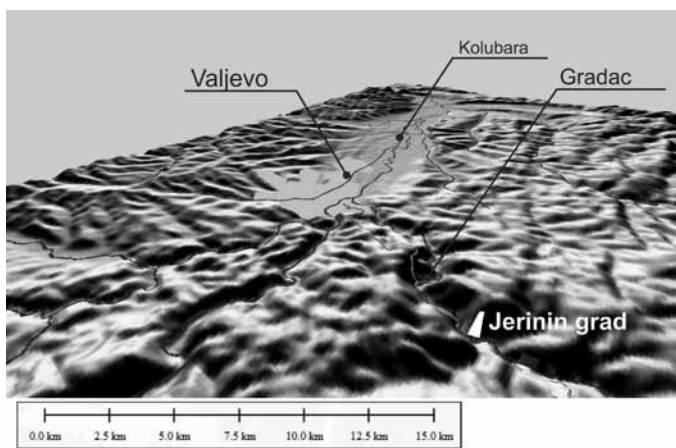
Key words: western Serbia, river Gradac, Valjevo region, fortress, tower, church, Late Antique, Early Byzantine period

Увод

Једно од најбоље сачуваних античких утврђених градова западне Србије налази се 7 km југозападно од Ваљева, у селу Бранговић у кањону реке Градац (сл. 1). Ова водом најбогатија саставница Колубаре, усекла је правцем југ – север клисурасто–кањонску долину дужине 23 km. У геолошкој грађи терена, изразито доминирају кречњачке стене уз местимичне појаве вулканоседиментних стена. Дубина клисуре у односу на ниво површи у које је усечена, износи просечно 150 – 200 m, а највећа је у узводном делу између села Бачаваца и Горње Лесковице и између села Бранговића

и Лелића, где износи преко 300 m. На овом месту смештено је и утврђење Јеринин град. На појединим секторима долине, низводно од саставка Буковачке реке и Забаве, затим код утврђења и нешто низводно од њега, долињско дно реке Градац је проширено до стотинак метара, а стране клисуре су стрме и често вертикално одсечене, представљене кречњачким литицама (Ковачевић 1982: 22).

Археолошки остаци обухватају западне обронке брда Браниг, које је са три стране окружено кањоном реке Градац (сл. 2). Народно предање је настанак града везало за проклету Јерину (Павловић 1907: 567; Караџић 1852: 80). Највиша тачка утврђења налази се на 441 m, а најнижа на 268 m надморске висине. Западни бедем издигнут је око 40 m изнад речног тока. Основа утврђења је неправилног вишеугаоног облика, максималне дужине око 320 m и ширине око 220 m. Рушевине су данас у потпуности обрасле слабом шумом и ниским растињем. Утврђење је судећи по видљивим остацима било опасано зидом од ломљеног и притесаног камена и кречног малтера ширине око 2 m. Бедем је очуван у висини од 1,5 до 2 m, али је већим делом затрпан ерозионим наносом и културним слојевима. На једном истуреном кречњачком вису, где се налази природни усек између две стене, подигнута је кула 1, док је највиша кота брда Браниг око 90 m изнад ове куле, на 550 m

Сл. 1. Положај утврђења у односу на Ваљево
 Fig. 1 The position of the fortress related to the town of Valjevo

висине. Од куле 1 бедем се приближно правцем исток – запад пружа ка реци, где се на око 40 m изнад тока налази још једна правоугаона кула. Од ње бедем скоро под правим углом скреће ка југу пружајући се у дужини од око 240 m, до следеће куле која се налази на југозападном углу утврђења и на ивици окомите литице која чини јужну границу фортификације. Простор са најмањим нагибом терена погодан за подизање објеката налази се уз западни бедем и обухвата површину од око 1,5 ha. На појединим местма видљиви су трагови објеката прислоњених уз бедем, или у унутрашњости утврђења.

По свој прилици сви објекти су јако добро сачувани захваљујући урушавању и ерозији, тако да су код већине зидови сачувани до висине од 2 m.

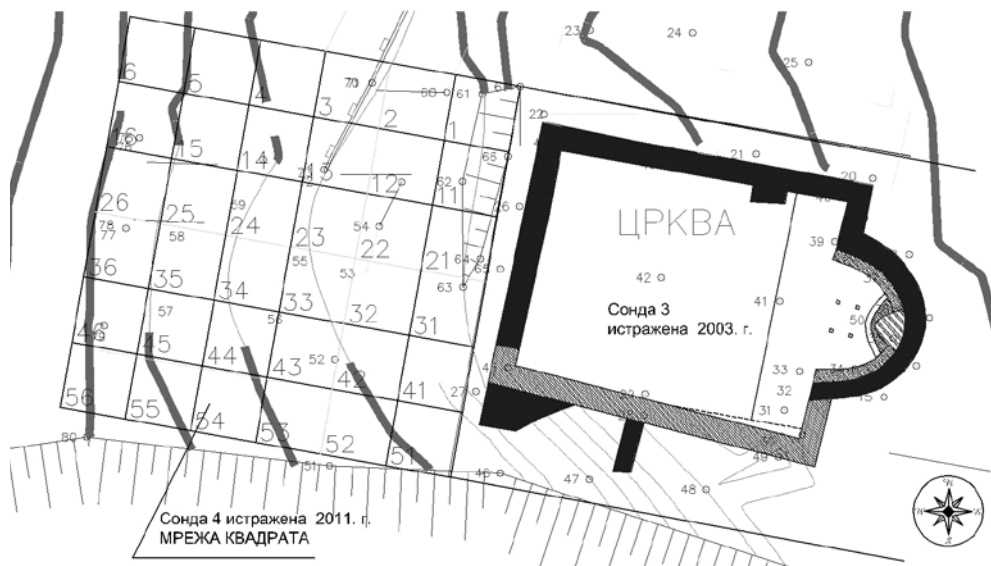
У периоду пре почетка археолошког ископавања овог локалитета о Јеринином граду написан је велики број чланака и публикација. Детаљан преглед историјата истраживања и публикованих радова о утврђењу приказан је у оквиру чланка о првим археолошким ископавањима (Мркобрад и Арсић 2004: 79-82). Овом приликом треба додати и поменути две публикације Б. Јаневског који је поред детаљних описа површинских остата и трагова у непосредној околини покушао да успостави и везу са оскудним античким и каснијим историјским изворима (Јаневски 1997 и 2002.)

У новембру 2003. године, Завод за заштиту споменика културе Ваљево у сарадњи са Д. Мркобрадом је извршио заштитна истраживања на површини од око 300 m². Том приликом, потпуно је истражена кула 1 која се налазила на највишој коти утврђења. Њена улога је била осматрање кањона ка југу и одбрана прилаза

Сл. 2. Основа утврђења са назначеном зоном истраживања
Fig. 2 The ground plan of the fortress with marked excavation zone

тврђави са горње источне стране (Мркобрад и Арсић 2004: 87). Кула је била делимично уништена дивљим ископавањима. На простору уз западни бредом откривена је црква – једнобродна грађевина димензија 13 x 9 m, а њени зидови од притесаног камена и малтера сачувани су до висине од 2 m. У олтарској апсиди цркве откривено је камено седиште за епископа и свештенике (синтронос), док је у унутрашњости цркве откривен малтерни под, код кога је олтарски простор у односу на брод цркве био издигнут за око 20 cm. Поред тога, у апсиди су остали видљиви отисци часне трпезе постављене на четири стубића. Унутрашњи зидови цркве су у потпуности били омалтерисани, изузетно квалитетним малтером који се углавном сачувао до наших дана, док је само простор изнад апсиде био засведен тесаницима сиге. Црква је подигнута приликом обнове утврђења крајем V или почетком VI века, а срушена је приликом аварске опсаде крајем VI и почетком VII века, када су настрадали и други објекти (Мркобрад и Арсић 2004: 93-95).

Сл. 3. Положај сонде 4 у односу на цркву
Fig. 3 The position of the trench 4 related to the church

За 2011. годину било је предвиђено ископавање простора о северно и западно од цркве, како би се ослободили спољни зидови цркве и препремили за конзервацију.¹ Истовремено се очекивало да је због западног бедема стратиграфија на овом делу локалитета много боље очувана него на његовим вишим деловима.

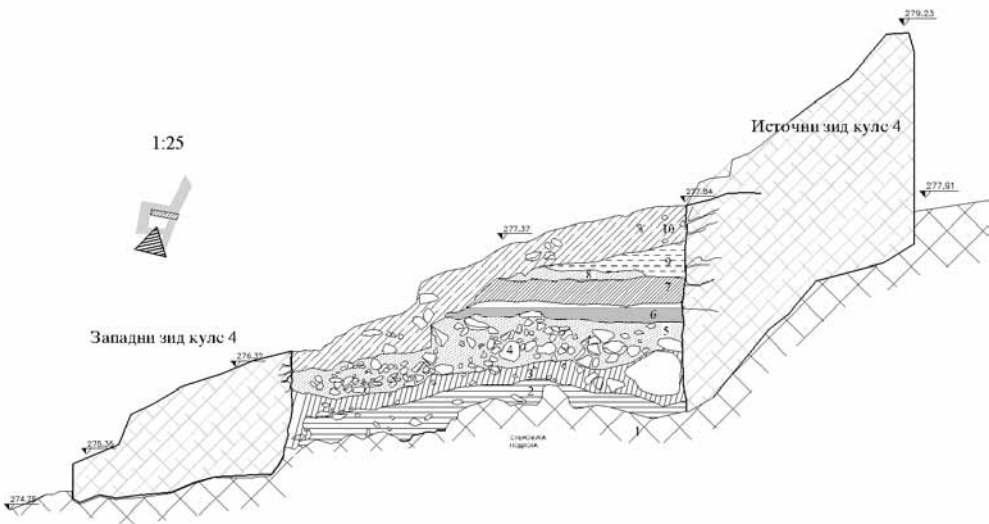
¹ У истраживањима су учествовали: Владимир Пецикоза археолог, Истраживачка станица Петница, Милан Веселиновић конзерватор Народни музеј Ваљево, Невена Павловић, Никола Јевтић студенти археологије из Ваљева и аутор.

Истражено је укупно око 200 m² сондом која је означена бројем 4, димензија 12 x 12 m са два мања проширења дуж бедема. Сонду 4 од сонде 3 којом је истражен већи део цркве, одваја контролни профил. Остављање овог профила било је неопходно и због спречавања урушавања западног зида и подзида цркве. Простор сонде подељен је на квадрате 2 x 2 m (сл. 3). Како се ради о рушевини куле која је имао форму хумке на терену под великим нагибом, сонда је истражена по наизменичним сегментима, као би се документовала стратиграфска ситуација у унутар објекта. Максимална дебљина културних слојева унутар куле и са унутрашње стране бедема износи око 2,4 m.

Стратиграфија

У унутарашњости куле 4 захваљујући очуваним зидовима регистрована је сложена стратиграфска слика која је само једним мањим делом била оштећена ерозијом (сл. 4). Ситуација је за нијансу једноставнија на простору између унутрашњег лица бедема и цркве. Унутар куле 4 регистрована је следећа стратиграфска слика (сл. 4):

1. Стеновита подлога са тамноцрвеним скелетоидним земљиштем, са спорадичним налазима грнчарије гвозденог доба.
2. Слој светлобраон земље са ситном дробином и спорадичним комадима стеана и зонама гаражи дебљине око 10 cm, садржи мањи број римске провинцијалне грнчарије и животињске кости.

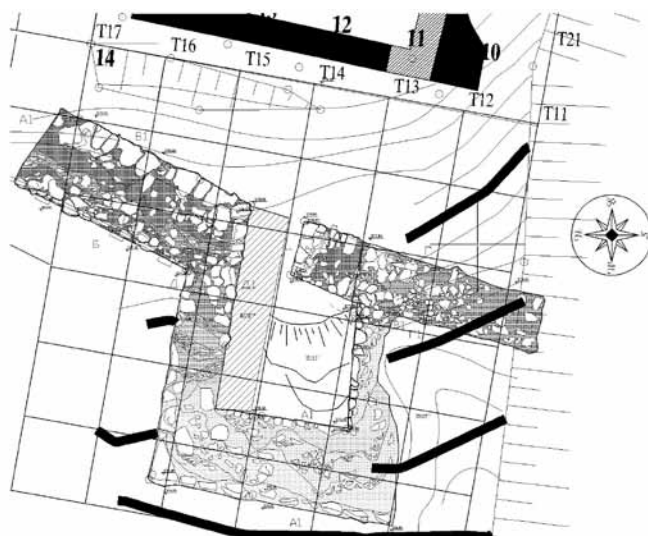

Сл. 4. Профил у кули 4
Fig. 4 The profile within the tower 4

3. Слој тамнобраон растресите земље са, ситном и средње величине каменом дробином оштрих ивица, дебљине 20-40 cm. Археолошких налазе чине ситнији фрагменти керамике, метални клинови, животињске кости и 1 бронзана монета ковнице Виминацијум из XII године локалне ере (сл. 4).
4. Слој тамносиво-сиве земље са великом количином гаражи браон боје дебљине око 30 cm, и ситном каменом дробином. Оквирно се може датовати у крај IV век.
5. Слој светлосиве растресите земље са доста здробљеног малтера и каменом дробином већих димензија промера око 30 cm. Дебљина слоја износи 40 до 60 cm. Представља фазу урушавања објекта, или слој нивелације пре постављања малтерног пода. У њему је откривен мањи број покретних налаза углавном керамике и костију.
6. Малтерни под светлобраон-жуте боје са тампоном од хидрауличног малтера дебљине 15 cm. Очуван је у североисточној половини куле, а на остатку површине уништен је ерозијом. На поду је видљива једна фаза обнове са премазом дебљине 2 до 3 cm. Између двс слоја малтера откривен је мањи број ситнијих налаза грнчарије.
7. Слој тамносиве растресите земље са ситном спорадичном дробином и већом количином гаражи дебљине око 25 cm. Садржи велики број налаза који се може датовати у распон од краја V до почетка VI века.
8. Слој светлобраон-жуте песковите земље дебљине око 10 до 15 cm, слој обнове куле.
9. Слој тамнобраон земље са каменом дробином.
10. Слој растресите хумусне тамнобраон земље са крупном каменом дробином и малтером.

Кула и бедем

Истражена кула има неправилну четвороугаону основу димензија 8,4 x 6,55 x 7,05 x 5,52 m. Постављена је на стеновитој основи са нагибом од 19° према западу (сл. 5). Унутрашње димензије куле су 4,11 x 3,55 x 3,32 x 3,29 m. Као источни зид искоришћен је бедем кроз који саграђен отвор ширине 1,2 m. Судаћи према урушеним тесаницама

Сл. 5. Основа куле 4 и истраженог бедема
 Fig. 5 The ground plan of the tower 4 and excavated part of the walls

ма сиге откривеним у пролазу и са унутрашње стране бедема јасно је да је улаз у кулу био засведен. Ширина зи- дова је неуједначена, а најшири је западни зид куле 2,16 m, северни је ширине 1,38 m, колико је приближно широк и јужни, док је зид пре- ма истоку широк 1,6 m. Јужни зид је са спољне стране девастиран до стеновите подлоге тако да није могуће утврдити

Сл. 6. Кула 4 снимак
Fig. 6 Tower 4

прецизне димензије, а вероватно је имао исту ширину као и северни зид. Висина је најбоље очувана са источне и северне стране и то до 2,2 m, док је највише оштећен са јужне, где висина уз спољну ивицу износи од 0,3 до 0,5 m. Захваљујући кишној ерозији очувани зидови контурама прате круне зида нагибом терена ка западу (сл. 5). На основу откривених налаза подизање куле може се датовати у средњу III века, док је крајем V и почетком VI века у кули направљен малтерни под дебљине око 30 cm на коме је видљива једна фаза обнове. Пре тога, на истом месту постојао је вероватно дрвени под кроз који је отпад упадао у међупростор, испуњавајући простор од стене до дрвоног пода.

Простор између куле и стеновите литице на југу затворен је тањим и лоше очуваним зидом ширине 1,3 m. Очувана је само основа зида на стени од једног до или два реда зиданог ломљеног камена висине 20 cm (сл. 5). Ширина истраженог дела бедема северно од куле износи у просеку 2,3 m углавном је постављен преко живе стене (сл. 5 и 6), а зидан је од ломљеног камена и кречног малтера. За лице зида у зонама испод 1,5 m коришћени су велики комади стена димензија од 0,5 до 1,5 m м који су вешто уклопљени у лице зида (сл. 7). Изнад ове зоне коришћен је

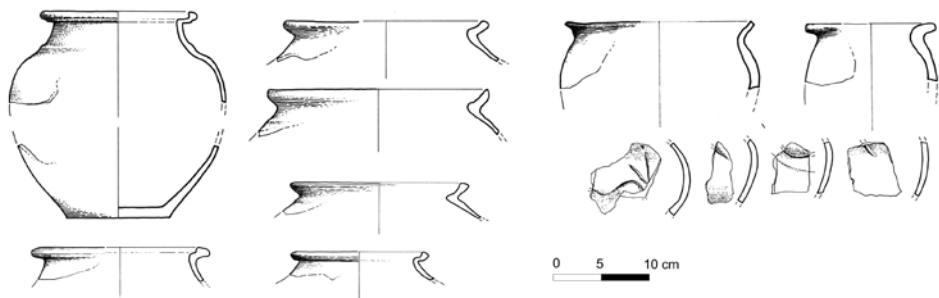

Сл. 7. Изглед унутрашњег лица бедема и улаза у кулу
Fig. 7 The view of the inner side of the fortification walls with the tower entrance

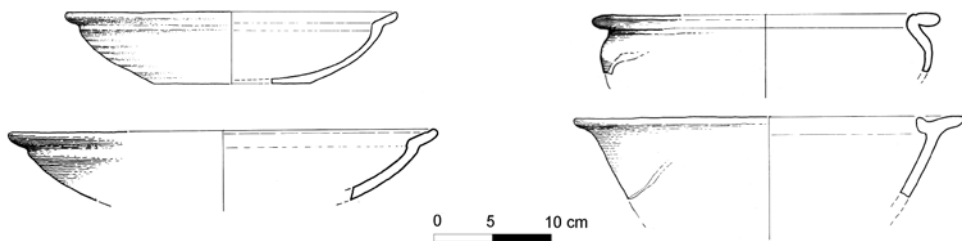
камен мањих димензија, од 20 до 30 cm. У горњој коти најстаријег слоја са унутрашње стране бедема откривени су трагови угљенисаних греда које су изгореле и пожару и пале на земљану подлогу. Остаци су стајали управно на бедем на међусобном растојању од 1,2 m. Вероватно се ради о деловима шетне стазе која је изгорела у пожару крајем IV, или почетком V века. Судаћи по траговима на грнчарији температура је прелазила 1200° C. Бедем је са унутрашње стране очуване висине од 1,5 до 1,9 m.

Покретни налази

У свим слојевима доминирају налази фрагментоване грнчарије и животињских костију. Укупно је откривено 1796 фрагмената грнчарије, 6135 комада животињских костију, 26 комада стакла, 24 металних предмета и 50 комада шљаке. Изненађујуће је мали број металних налаза па и металних клинова, којих скоро да нема, а откривене су само две бронзане монете. Поменута средња бронза Виминацијума из 252. године откривена је у најстаријим слојевима унутар куле, једна нечитка монета IV века и једна испред улаза у кулу.

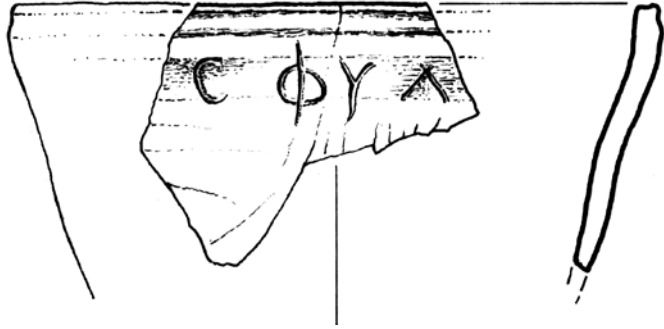

Сл. 8. Налази грнчарије
Fig. 8 Pottery finds

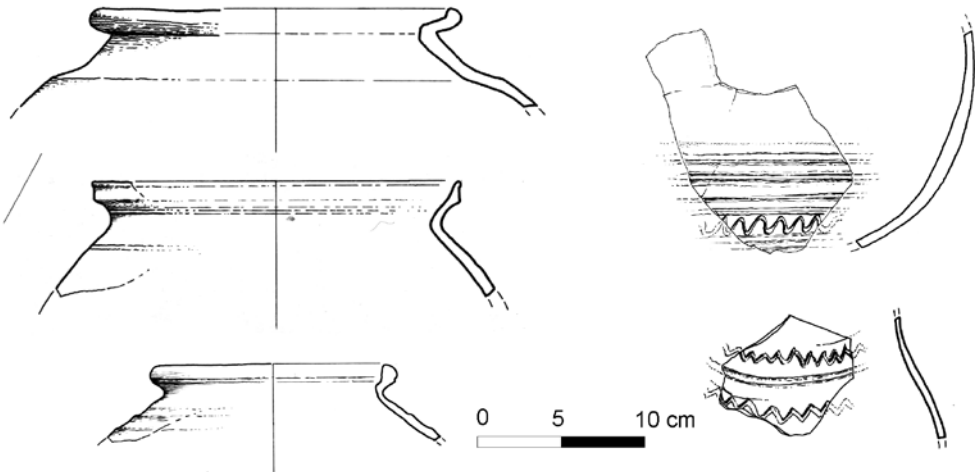
Сл. 9. Налази грнчарије
Fig. 9 Pottery finds

У слојевима III и IV века доминирају лонци сферичне форме са споља закошеним и задебљаним ободом, са унутрашње стране ужљебљеним. Дно је равно и сужено, углавном сиве боје печења. У овом слоју прилично су бројни и лонци рађени руком, скоро вертикалног обода, не-

Сл. 10. Налаз керамичке посуде са фрагментом грчког натписа
 Fig. 10 Pottery find with fragmented inscription in Greek

наглашеног врата и благо задебљеног трбуха, тамнобраон или црне боје печења и песковите фактуре (сл. 8). Чести су украси на рамену у виду јендоструке урезане таласасте линије, или снопови неправилних уреза. Поред лонаца, бројни су налази биконичних здела и тањира од добро пречишћене глине, сиве боје печења код којих је површина обрађена глачањем. У истом слоју откривени су и фрагменти већих траоница са разгнутим лучним и на доле савијеним ободом у који је усечен изливник, црвено-браон боје печења су, са набаченим песком на унутрашњој страни (сл. 9). Најзначајнији налаз из овог слоја представља део мање керамичке посуде са фрагментом грчког натписа (сл. 10): -ς ΦΥΛ- У слојевима друге половине V и из VI века доминирају лонци косо разгнутаг и ужљебљеног обода, нагла-

Сл. 11. Налази грнчарије
 Fig. 11 Pottery finds

шеног врата, лоптастог трбуха и равног дна, тањих зидова. У горњем делу трбуха украшени су плитким, широким жљебовима. Рађени су од црно печене земље песковите фактуре (сл. 11). Поједини лонци су са косо разгрнутим ободом и са више или мање наглашеним жљебом са унутрашње стране обода, а врат им је слабо наглашен, имају лоптасти трбух, танких су зидова, песковите фактуре, црне, сиве или браон боје печења. Површина им може бити необрађена или украшена урезаним хоризонталним паралелним линијама или плитким жљебовима. У овим слојевима откривен је већи број делова глеђосаних посуда тамнозелене боје украшених урезаним хоризонталним и цик-цак линијама (сл. 11).

Закључак

Малобројни налази праисторијске грнчарије указују да је простор утврђења био у насељен током гвозденог доба. За сада није могуће било шта рећи о карактеру насеља у то време, нити о прецизнијем датовању. Изгледа да су налази на простору куле доспели са неке више коте услед ерозије. У време подизања фортификације терен је био стеновит са танким слојем растресите црвено браон земље (скелетоидно земљиште) што показује да је овде успевало само ниско растиње, трава и грмље. Комплетно утврђење подигнуто је вероватно средином III века и у непрестаном континуитету са два разарања живи до краја VI или почетка VII века. До поновне обнове живота дошло је вероватно око X века, када је наново нивелисан под у кулама. Налази из овог периода још увек су малобројни. Велики број покретних налаза показују равномерно наслојавање кроз све периоде. До VI века слој земље са унутрашње стране бедема издигао се скоро 1 m, углавном услед одлагања отпада.

Прва тумачења функције фортификације изнета на основу скромних површинских налаза и видљивих остатака бедема кретала су се углавном у оквирима претпоставке да је утврђење служило као прибежиште. Интензитет живота показује да се не ради о прибежишту, већ фортификацији другог типа која укључује вероватно мању војну посаду, али и цивилно насеље. Велики број прикупљених комада гвоздене шљаке указује на топионичке или ковачке активности у IV веку. О статусу овог локалитета током римског царства, ране византије и раног средњег века и економској улози, још увек се не могу изводити закључци због мале површине истраженог простора. Изгледа да је првобитна функција вероватно повезана са путном комуникацијом која на овом месту пролазила кроз кањон Граца, спајајућу долину Колубаре са Подрињем и Ужичком котлином. Остаци пута још увек су видљиви на неким местима у кањону. На њих су први скренули пажњу Г. Шкриванић и М. Исаиловић описујући га као средњовековну комуникацију која спаја Ужичку котлину са долином Колубаре (Шкриванић 1974: 110-114; Исаиловић 1989: 138), а Б. Ја-

невски (2002: 35) је у својој публикацији описао и лоцирао значајне материјалне остатке ове комуникације у кањону реке Градац. Уколико следимо логику бројних материјалних остатака на овој комуникацији, сам пут је могао имати много већи значај него што то изгледа на први поглед. Дуж овог пута постоји сасвим сигурно још неколико фортификација (Јеринин град - Таор, Парамун и Злоступ), у којима су могле бити смештене посаде за заштиту путника и транспорта. Ова утврђења се за сада не могу прецизно датовати. Утврђење у Бранговићу саграђено је на месту које је због литица кањона било наповољније за заседе и пљачке (Арсић 2010: 160). Присуство неколико фортификација и већег броја пољопривриврених имања у непосредној околини указују да је на ширем простору данашњег града Ваљева у касној антици постојало мање урбано насеље и економски центар области ка којем је водила ова путна комуникација (Арсић 2007: 56).

Библиографија

- Арсић, Р. 2007.** *Античка топографија северозападне србије*. Мастер рад, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Арсић, Р. 2010.** Латрони-антички разбојници и побуњеници у Колубари и Подгорини. *Колубара Велики народни календар за 2010. год*:158-165.
- Исаиловић, М. 1989.** *Ваљево и околне области у средњем веку*. Ваљево.
- Јаневски, Б. 1997.** *Од античке Балбе до Валве*. Ваљево.
- Јаневски, В. 2002.** *Vrata onostranog Srema*. Valjevo.
- Јовановић, Д. 1953.** Јеринин град. у: *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, том I, ур. Ђ. Бошковић. Београд, 52.
- Ковачевић, М. 1982.** Физичко-географске особине Подринско-колубарског региона. стр. 5-26. У: *Подринско-колубарски регион*, ур. С. Филиповић.
- Мркобрад, Д. и Арсић, Р. 2004.** Раносредњевековно утврђење Бранговић. *Гласник Ваљевског архива* 29: 79-101.
- Павловић, Љ. 1907.** *Колубара и Подгорина-антропогеографска посматрања*, Српски етнографски зборник 8, Насеља и порекло становништва 4. Београд.
- Стефановић Караџић, В. 1852.** *Српски рјечник*. Беч.
- Шкриванић, Г. 1974.** *Путеви у Средњевековној Србији*. Београд.